

SOKFÉLE.

77. Szám. Béts. September 24-dikén. (25) 1833

Emlékeztető Jegyzetek.

S e p t e m b e r.

21 Sept. — 1779. Erdélyben áradás. — 1741. Mária Theresia Posonban:

„Sir vala, gyenge fiát dobogó kebelére szorítván

'S álla borult napként, Mária, népe között.

Sírjon-e, mond a' büszke Magyar, Fejedelme Magyarinak?

Sírjon-e', kit nagy nép szent koronája fedez?

'S lángjai közt nem kérd ő multkori sérvet, ölő kint;

Halni rohan, küzd, győz; 's Mária védve vagyon.“

Költsey.

Moriamur pro Rege nostro

MARIA THERESIA!

22 Sept. — 1789. A' Martinyesti nagy ütközet, mellyben a' Törökök tönkre veretnek.

22 Sept. — 1805. Bernadotte Würzburg mellett öszsze huzza seregeit 's egyesül 26,000 Bajorral.

24 Sept. — 1764. Mária Theresia jobb rendbe hozza a' törvényszékeket. — 1547. A' Protestansok tönkre veretnek ma Mühl-dorf mellett.

Magyaricae Linguae Lexicon critico-etymologicum etc. studio et opera Gregorii Dankovszky.

(Folytatás. I. Sokféle 65 és 67 szám.)

Megütközhetnének talám némelyek rajta, hogy én, minekelőtte a' szóban forgó Lexicon egészen megjelent volna, annak állításait már perbe fogtam. — Ez igen természetes dolog volt. Mert hiszen, 1-ször, az A betű már egész, a' melyet a' Szerző úr végjegyzésével be is rekesztett; én pedig csak ezen betűt és a' Praefatiót, mely hasonlóképpen egész, vettem vizs-

Toldalék a' M. Kurírhoz.

77 (25)

gálat alá: 2-szor; mivel attól félttem, hogy másoknak is kezekbe jutván ez az első tsmó, némelyek úgy vélekedhetnének, hogy az abban felhordott állítások által a' *dítső magyar nyelv* nagyon lealacsonyítottatik, és annál fogva, a' nemzeti magyar nyelv mellett mód nélkül buzogván, 's ezen buzgóságok tüzetől elragadtatván, majd talám minden *ok nélkül* támadják meg a' *Lexicon* kiadóját, és ótsárlandják betses munkája foglalatját. — Ezen kettős tekintetből tartottam én szükségesnek *mellette* és *ellene okoknál fogva* jó eleve megszólalni.

a) *Mellette?* Úgy van. Duplex libelli dos est. Két hasznát fogjuk ezen munka megjelentének tapasztalni.

1) Minthogy tudós szerzője született Sláv, 's a' magyar nyelvet is tanulta és érti; majd úgy kifürkészi a' két nyelvből mind azokat a' szokat, mellyeknek egymással hasonlatosságok vagy talám atyafiságok is van, a' mint tsak tehetségében áll; és mi ezen öszve hasonlításnak idővel felette nagy hasznát vehetjük. Mert, a' mint most egyszerre a' nyelvbuzgóság megszállott vagyis inkább elragadott hennünket, ha a' szerént igyekszünk a' magyar nyelvnek *dítső voltát*, nem úgy mint eddig, öszvedugott kézzel, tsak szájunkon pengetni, hanem természetét vizsgálni, kitanulni, sőt annak tudományába a' fogantatásig behatni: még annyira mehetünk, hogy elővévén ezen critico-etymologicum *Lexicon*t, segítsége által kimutathatjuk, melly sok szót vettek a' Slávok a' napkeleti gyökeres és törzsökös magyar nyelvből, és voltaképpen hiteles előadásokkal behizonyíthatjuk, hogy a' magyar nyelv éppen nem *Caucasus*i dialectus, mint a' *Lexicon* szerzője hibásan állítja. 2-szor. Igen jó alkalmatosságot adott a' tudós szerző a' magyar philologusoknak arra, hogy nyelvek ügye védésében szóllaljanak meg, 's ha

talám ő, mint a' Critico - etymologicum Lexicon kiadója, valamely tekintetben, a' magyar nyelv eredete felől tévelygésben volna, igazítsák útba, mellyre őket ezen szavaival buzdítja: „philologorum examini substernitur.“ És imé ez az, a' mi engemet is a' felszólalásra indított.

b) *Ellene*: hasonlóúl két megjegyzésből indulok ki. 1-ső ez: Nem lehet, de nem is szabad valamely nyelvről állítanunk, hogy az *más nyelvnek dialectusa* legyen, mind addig, míg azt az eredeti nyelvet, mellytől mást származottnak állítunk, voltaképpen nem esmerjük, és míg a' származtatottnak természetéről és eredetéről olly tökéletes tudományos esméretünk nintsen, mellyel annak egészen a' fogantatásáig behathatunk. Ezt tette pedig a' tudós Szerző, midőn a' magyar nyelvet *Caucasusi dialectusnak* nevezte; holott amazt csak érti, de tudományosan természetét éppen nem esmeri: azt a' Caucasusi nyelvet pedig, mellyből ezt mint dialectust származottnak mondja, még csak meg sem nevezheti. — 2-dik ez: Végetlen tévelygésbe esünk, ha mi a' szók hangzására és két három betű hasonlatosságára támaszkodva, ítéletet hozunk 's így okoskodunk: „ez a' szó ez vagy amaz előttünk esmeretes régi, elterjedett, vagy *cultus nemzet nyelvéből* van véve, mert hangja, alkatása és jelentése hasonlít ez vagy amaz szóhoz.“ — Úgy látszik pedig nekem hogy a' critico - etymologicum Lexicon tudós Szerzője csak e' féle hasonlatosságok alapjára építette állításait, midőn a' magyar nyelvnek (értvén itt most csak az A betűt) több mint két harmad részét idegen nyelvekből származtatja; gondolóra nem vévén az itt következő négy alaptételt, mellyeket mindenkor szeméi előtt kell tartani annak, a' ki a' nyelvek származtatásába *critico* bele avatkozik.

1-ső ez: Valamint a' természetben van fortuitus figurarum vagy formarum concursus, éppen úgy van a' különböző nyelvekben is fortuitus literarum és sonorum concursus. Így p. c. nem ritkaság két egymáshoz felettébb hasonló ábrázatú személyeket látni, néha pedig még nem is azon nemzetről származtak; de abból azért semmit se következtethetünk. Sőt még a' természet különböző országából is említhetünk ilyen történetbeli hasonlóságot. A' *tojás tsútsór* (*Solanum Melongena*) gyümöltse, ha fejr színű (mert van violaszínű, 's piroskás is), tökéletesen hasonló a' tyúktojáshoz, 's ha nagyobb a' pulyka és lúdtojáshoz. Ha már itt erőnek erejével meg akarnánk határozni (mint a' szók hasonló alkatásából ítélő philologusok), hogy valyon melyik vette eredeti formáját a' másiktól, melyik a' *prototypon*, melyik az *apotypon*, a' tyúk 's lúdtojás e' vagy a' tojás tsútsór gyümöltse? talám még erre a' képtelen gondolatra is vetemedhetnénk, hogy kezdetben a' szárnyas állatok, a' tyúk, a' lúd, a' pulyka, mint a' füveknél 's fáknál későbbben teremtett valóságok, megsudálták a' tsútsór gyümöltset 's azért tojtak ahoz hasonló = tojást. Ilyen nevetséges állításokra vezethet a' hasonlatosságokra-épités! — Mikor hadi seregek ellenség ellen marséroznak, vannak mindenféle szín alatt közülök elmaradozók is; kiket a' magyar *maradozóknak* a' frantzia *marodeurs* - öknek nevez. Valyon melyik vette ezen kifejezést a' másiktól? — Felelet: egyik sem. Ilyen a' frantzia *dix*, *tiz*; *qui*? *ki*? 's a' t. E' féle történetes szögyezéseket a' nyelvekben eleget találhatni. Ilyenek a' magyar és német nyelvben: hang, Klang; nyak, Nacken; tart, dauert; vár, wartet; taszit, stosst; tapogat, tappt; jól, wohl; sor, sereg, Schaar; barna, braun; azután, osztán, alsdann. Ide tartoznak már a' critico-

etymologicum Lexiconból: andalogni; *ἐνδολογεῖν*; avas *άνος*; ásitani, oscitare. Illyenek végre; haragszik, ärgert sich; és a' magyar reflexivumok 3-dik Jelenv. személyének *szik, zik* végzete és a' német reciprocum sich, mellyekről kérdésbe tehetné valaki, hogy valyon melyik vette a' másiktól, mivel annyira egyez az illyenekben: igyekszik, törekszik, bestrebt sich; melegsik, wärmt sich; lefekszik, legt sich nieder; dolgozik, beschäftigt sich; kívánkozik, sehnt sich; öltözik, ziehet sich an; vetkezik, ziehet sich aus; hibázik, tsalatkozik, irret sich, 's a' t. Az illyen tsupa történetbeli egyezésekre, kivált olly meghatározással építeni, mint néhai P—dy úr, ki így ír: „A' német Mund, innen jö, *mond*, mert a' szájával mond az ember mindent; Ost (oriens), innen jö: *oszt*, mert világosságot oszt; West (occidens), innen jö *veszt*, a' hol a' nap világosságot veszti“ 's a' t. nevetséges.

2-dik. Minden nyelvben vannak természeti bélyegszók (Onomatopoeia), mellyek a' természeti hangzatok utánnozásából származtak. Illyenek p. o. nyelvünkben a' szél fúvása erejéhez szabott *fú, zúg, süvölt*, sőt maga a' neve is a' szélnek, *szél*, 's a' t.; továbbá az állatok ön hangjokból, szavokból vagy szóllásokból költsönözött nevezetek, mint, *tsóka, tsíz, rétze, kátsa, tyúk, kakus, patsirta, kakuk*, és szavok utánnozása, *tseveg, tsiripel, kotyog, pizseg, gágog, kukorékol, bög, béget, mekeg, bömböl*, végre az ön magunktól eltanult hangokból tsinált szók: *trüszszent, prüszszent; hákog, köhög, nyög, tsuklik; pizseg, sziszeg; ásit, áhít* *), *óhajt, jajgat*. Minthogy már

*) Ezt, D. úr származtatott szónak veszi, ezen primitivumtól (!!) *áhetatos, áhítatos!!* melly megfoghatatlan eltévelyedését tsak azon prölködéséből lehet megfejteni, hogy az *áhítatos* szót,

az efféle bélyegszókat minden nemzet! a' természeti hangokból tanulta el 's a' szerént alkatta; kell azok között hasonlatosságnak is lenni; de abból éppen nem következik, hogy azokat egyik nemzet a' másiktól költsönözze volna. Legalább, mi Magyarok nem költsönöztük; mert bátran állíthatjuk, hogy a' bélyegszók számosabbak 's tökéletesebb hangzásúak nálunk mint akármely más nyelvben; sőt nyelvünk napkeleti alkata szerént, ezeket még grammaticae kifejtve is előállíthatjuk. — Tökélletes természeti hangzás van p. o. ezekben: bong, dong, döng, hang, kong, peng, reng, tseng, zeng; bég, bög, búg, dúg, ság, zúg, 's a' t. Továbbá vegyük fel a' természetben hallható *tsr* külömböző vékonyabb, vastagabb, élesebb vagy tompább hangzását, melly helyesen meg tudjuk mi ezen gyökér hangot négy közbevetett vocalissal külömböztetni, 's alkalmaztatni, így: *tsereg*, a' patak, *tsergő* patak; *tserdül* az ostor ha tserditünk vele; *tsorog* a' víz, az ereszről, t. i. vastagon; *tsurog* a' víz, t. i. vékonyan, *tsörög* a' lántz. A' deák *sibilare* (zischen, pfeifen) nálunk, 1) *süvölteni*, 2) *sziszegni*, 3) *piszszegetni*, 4) *fütyölni*. Mennyivel tökéletesebb kifejezései ezek a' természeti hangoknak!

Grammaticae kifejtetteknek tartjuk a' többek közt az itt következő négy ágra oszló természeti hangú gyökér szókat, ezen mustra szerént:

pattan, pattant, pattog, pattogat.
tseppen, tseppent, tsepeg, tsepeget.

Bugygyan, dötzen, durran, fettsen, fittyen, füttyen,
hoppán, horkan, hortyan, hőkken, huppan, korran,

a' görög *ἀγίαρωσ*-ból származtathassa, a' 24-dik levelen. Boldog Isten! így hát a' *tsuddlatos*-tól jön a' *tsuda*; *betsületes*-től jön a' *bets*, *betsülni*; *tekintetestől* a' *tekint*, *tekintet*, 's a' t:

kottyan, kottzan, kuttzan, lobban, lottsán, lottyán,
nyekken, nyikkan, pattan, pizszsen, pottyán, puk-
kan, reppen, rettsen, rezzen, rikkan, rokkán, rop-
pan, rottyán, szíppán, sziszszsen, szottyán, szuszszán,
toppán, trüszszsen, tsattan, tseppen, tsoszszán, tsör-
ren, tzuppan, zökken, zörren, zuhan.

Ezen mustra szerént pedig:

Kondul, kondit, kong, kongat,
pendül, pendit, peng, penget.

Ezeket: bődül, dördül, jajdul, kordul, mordul, per-
dül, pezsdül, rendül, tsendül, tserdül, tsordul, tsör-
dül, tsurdul, zendül, zördül, zúdul.

A' természeti bélyegszók hasonlatosságából tehát
egyéb következtetést nem húzhatni, mint: hogy azokat
egyik nemzet szintúgy mint a' másik a' természeti han-
gok utánnozásából alkatta.

3-dik. Vannak *szók*, mellyek több előttünk es-
meretes nyelvben azon törzsök betűkből lévén alkat-
va, közös egy eredetre mutatnak, a' millyen: *nem*,
non, *nein*, *ny*, *nye*; *te*, *tu*, *du*, *su*, *ti*; *enyim*, *-m*,
meus, *mein*, *moj*, *mója*, 's a' t. 's a' t. Hol ke-
reshetnénk ezen egyezés okát egyebütt, mint egy kez-
detbeli köz kifejlődésében vagyis fogantatásában az
első emberi nemzet között. De már ez sokkal bővebb
magyarázatot kíván, mintsem annak előadására itt ki-
ereszkedhetnénk. Alább mindazáltal, a' nyelvek ere-
dete vizsgálására nézve felvett principiumok között
erre is közlünk bővebb felvilágosítást, olyant pedig,
mellynek resultatumait különösen a' magyar nyelvre
nézve ditsőségeseknek tartjuk. Az a' philologus tehát,
a' ki egyedül csak a' szók néműnémű hasonlatosságá-
ból következteti a' mi napkeleti magyar nyelvünknek
egy másiktól vagy többektől lett származását, sem-
mivel sem állít képtelenebbet, mint az, a' ki így szöll:

„nektek Magyaroknak tulajdonképpen magyar ruhátok nints is, mert hiszen a' mente, dolmány 's a' t., ez előtt többnyire ángliában, hollandiában, most pedig német országban szőtt 's onnan hozott posztóból készül, pedig a' posztó benne a' fő.“ Igaz, de a' gyapjút, mellyből a' posztó szövetett, mint tulajdon tenyésztetésünk productumát, tőlünk hordták ki, és így —

4-dik. Vagynak a' nemzeteknek tulajdon szokásaik, öltözeteik, eledeleik, találmányaik, műszereik, egyiknek több másiknak kevesebb, vagynak a' földnek, melyet laknak vagy valaha laktak, tulajdon terméseik, állataik, mellyek más éghajlat alatt nem tenyésznek. Ezeket kétség kívül az ott lakók elnevezik. — Egyik nemzet a' másikkal szomszédság, kereskedés, hadviselések által vagy tudományos tekintetben öszveköttetésbe jövéen, igen természetes, hogy az ilyen elnevezéseket egyik a' másiktól eltanulja, felveszi, 's megtartja, szabván annak kimondását 's leírását, a' maga nyelvéhez. Ezen tekintetben sem lehet tehát általjában kivált régi szókról és nevekről határozva állítani, melyik nemzet vette azokat a' másiktól. Az újabb találmányok elnevezéseikre nézve már könnyebb; minéműek: telegráf, perkál, tafota, muselin, karton, 's több ilyenek. — Következésképpen egy philologus igazság szerént, ha bukdosni 's minden lépten nyomon neveltséges hibákba esni nem akar, tsak kevés számú szóról állíthatja meghatározva, — melyik nyelvből vétetett.

(Végzete következik.)

Rejtett szó.

Nyoltz betű, — három tag, — föld nedvessége egészen;
Fordítsd meg, 's olvasd, a' matska tulajdona lészen.

Jeszenszky Iván.

Megfejtés a' 76. számban: Eperjes.